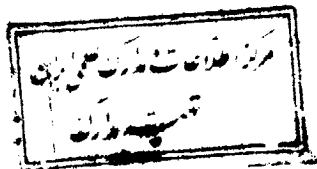

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ
وَالَّذِي يُضَوِّبُ الْمَوْتَى
إِنَّ رَبَّهُ لَسَدِيدٌ
إِلَىٰ عَرْشِهِ الرَّحِيمُ
الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ
تُحْمَلُهُ الْمَوَاقِدُ
فَيُخْرِجُ السَّحَابَ مُغْتَبِطًا
وَيُنزِّلُ مِنْ سَمَوَاتِهِ
مَاءً بَارِكًا فِيهِ لِنَجَاتِ
الْحَيَاةِ أُولَئِكَ
الَّذِينَ يُرِيدُونَ عِزَّ
اللَّهِ لَعَلَّ هُمْ يُعْزَبُونَ
قُلْ إِنَّمَا أَدْعِي
إِلَىٰ عِزِّي وَإِنَّمَا
أَتَّبِعُ مِلَّةَ آبَائِي
الَّذِينَ هُمُ الْمُتَّقُونَ
قُلْ إِنَّمَا أَدْعِي
إِلَىٰ عِزِّي وَإِنَّمَا
أَتَّبِعُ مِلَّةَ آبَائِي
الَّذِينَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

٢٤٧٢٩

۱۳۷۸ / ۲ / ۲۹

وزارت فرهنگ و آموزش عالی

دانشکده علوم انسانی

بایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

موضوع

نقد و بررسی دیدگاههای تفسیری و علوم قرآنی صاحب تفسیر نفحات الرحمان

استاد راهنما

حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمد تقی دیاری

استاد مشاور

حجة الاسلام والمسلمین دکتر سید رضا مؤدب

تحقیق و تدوین

سید محمود دشتی رحمت آبادی

تکثیر از واحد انتشارات

زمستان ۱۳۷۷

۲۴۷۲۹

۱۴۷۹/۲

يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ

تقدیر و تشکر

بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که بنده را در تدوین این پایان‌نامه یاری دادند بویژه استاد محترم راهنما حضرت حجة الاسلام والمسلمین دکتر محمدتقی دیاری و استاد محترم مشاور حضرت حجة الاسلام والمسلمین دکتر سیدرضا مؤدب که با ارشاد و راهنمایی خود سهم بسزایی در تدوین و ارائه این پایان‌نامه داشتند تشکر و از زحمات بی‌دریغ آنها قدردانی نمایم. همچنین از مسئولین محترم کتابخانه «مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم» که امکانات و شرایط لازم را جهت تحقیق برای اینجانب فراهم نمودند قدرشناسی می‌نمایم و سلامت و سعادت همگان را از درگاه خداوند رحمان مسئلت می‌نمایم.

چکیده:

پایان نامه حاضر با عنوان «نقد و بررسی آراء تفسیری و علوم قرآنی صاحب تفسیر نفحات الرحمان» در پنج فصل تنظیم شده است، در فصل اول به شرح حال مؤلف و معرفی تفسیر نفحات پرداخته شده، در بخش دوم منابع تفسیر در دو بخش به بحث گذارده شده، در بخش اول از هفت منبع تفسیر قرآن کریم (قرآن کریم، سنت پیامبر ﷺ، روایات معصومین علیهم السلام، منقولات صحابه و تابعین، اهل کتاب، ادبیات عرب جاهلی) یاد شده، و جایگاه این منابع در تفسیر نفحات مورد بررسی قرار گرفته است. در فصل دوم از منابع مورد مراجعه مؤلف در تدوین تفسیرش یاد شده است، در فصل سوم مقدمه تفسیر نفحات که مشتمل بر چهل مبحث علوم قرآنی است گزارش و بررسی شده و برخی مورد نقد قرار گرفته است در فصل چهارم از مبانی مؤلف در تفسیر سخن به میان آمده و به شش مبنا اشاره شده است قابل فهم بودن زبان قرآن، عدم تحریف قرآن، جمع قرآن در زمان پیامبر ﷺ و به امر خداوند، واحد بودن قرائت قرآن، عالم بودن راسخان در علم به تأویل قرآن مصادیق راسخان در علم، و در فصل پنجم به بررسی شیوه تفسیری مؤلف پرداخته شده که مهمترین مباحث این فصل عبارت است از: تناسب آیات و سوره، توجه به روایات، اسباب نزول، طرح بحثهای اعتقادی، اخلاقی، عملی (فقه)، جایگاه اسرائیلیات در تفسیر و...

کلیده واژه‌ها:

منابع تفسیر قرآن - سنت پیامبر ﷺ - روایات، منقولات صحابه و تابعین - عرب جاهلی - تألیف - مبانی تفسیر - قابل فهم بودن زبان قرآن - عدم تحریف - قرائت قرآن - روش تفسیر.

«فهرست مطالب»

صفحات

عناوین

۱	مقدمه
۷	فصل اول: شرح حال مؤلف و معرفی تفسیر نفحات الرحمان
۸	نام و نسب مؤلف
۸	ولادت
۱۰	مسافرتها و تحصیلات
۱۲	وفات
۱۳	آثار مؤلف
۱۵	معرفی تفسیر نفحات الرحمان
۲۳	فصل دوم: منابع
۲۶	بخش اول: منابع تفسیر قرآن
۲۶	۱- تفسیر قرآن با قرآن
۲۸	جایگاه تفسیر قرآن با قرآن در «نفحات الرحمان»
۲۸	۲- تفسیر قرآن با سنت پیامبر ﷺ
۳۰	جایگاه سنت پیامبر ﷺ در تفسیر «نفحات الرحمان»
۳۱	۳- اهل بیت علیهم السلام
۳۵	جایگاه تفسیر اهل بیت علیهم السلام در «نفحات الرحمان»
۳۶	۴- قول صحابی
۳۸	جایگاه اقوال صحابه در تفسیر «نفحات الرحمان»
۴۰	۵- قول تابعی
۴۱	جایگاه قول تابعی در تفسیر «نفحات الرحمان»
۴۲	۶- اشعار و ادبیات جاهلیت عرب
۴۲	جایگاه ادبیات در تفسیر «نفحات الرحمان»
۴۳	۷- اهل کتاب
۴۵	مراجعه به اهل کتاب در تفسیر «نفحات الرحمان»
۴۵	بخش دوم: منابع تفسیر «نفحات الرحمان»
۴۵	۱- تفسیر جوامع الجامع

۴۵	۲- بحار الانوار.....
۴۶	۳- حواشی بر اسرار التنزیل.....
۴۶	۴- تفسیر صافی.....
۴۷	۵- تفسیر مفاتیح الغیب.....
۴۹	۶- الاتقان فی علوم القرآن.....
۵۰	۷- تفسیر ابی المسعود.....
۵۰	۸- تفسیر روح البیان افندی.....
۵۱	۹- اسرار التنزیل بیضاوی.....
۵۲	۱۰- تفصیل وسائل الشیعه الی مسائل الشریعه.....
۵۲	دو نکته در باره خاتمه کتاب.....
۵۳	منابع دیگر.....
۵۶	فصل سوم: نگاهی به مقدمه تفسیر «نفحات الرحمان».....
۵۷	پیشگفتار.....
۵۷	طرفه اول: قرآن کریم بزرگترین معجزه پیامبر ﷺ.....
۵۹	طرفه دوم: تعریف معجزه و عقلی بودن معجزه قرآن.....
۶۰	طرفه سوم: قرآن کریم دلیل صدق پیامبر ﷺ.....
۶۱	طرفه چهارم: نزول دفعی و تدریجی قرآن.....
۶۲	طرفه پنجم: گردآوری قرآن در زمان پیامبر ﷺ.....
۶۷	طرفه ششم: گردآوری قرآن در سه مرحله.....
۶۸	طرفه هفتم: توقیفی بودن ترتیب آیات و سوره‌های قرآن.....
۶۹	طرفه هشتم: تناسب آیات و سوره.....
۷۰	طرفه نهم: نامهای قرآن کریم.....
۷۰	طرفه دهم: مصونیت قرآن کریم از تحریف.....
۷۱	طرفه یازدهم: تعداد سوره‌های قرآن.....
۷۵	طرفه دوازدهم: تعریف سوره و توقیفی بودن نامهای سوره‌ها.....
۷۶	طرفه سیزدهم: تقسیم سوره‌های قرآن.....
۷۶	طرفه چهاردهم: فواید تقسیم قرآن به سوره‌ها.....
۷۶	طرفه پانزدهم: آیه بسمله.....
۷۷	طرفه شانزدهم: محکم و متشابه.....

۷۷	طرفه هفدهم: حکمت وجود آیات متشابه
۸۲	طرفه هیجدهم: حروف مقطعه بارزترین مصداق آیات متشابه
۸۲	طرفه نوزدهم: تفسیر و تأویل
۸۵	طرفه بیستم: ناسخ و منسوخ
۸۶	طرفه بیست و یکم: بطلان نسخ تلاوت
۸۷	طرفه بیست و دوم: ظاهر و باطن داشتن قرآن
۸۸	طرفه بیست و سوم: نزول جمیع قرآن در شأن اهل بیت <small>علیهم السلام</small>
۸۸	طرفه بیست و چهارم: باطن قرآن و توهم استعمال لفظ واحد بر معانی متعدد
۹۱	طرفه بیست و پنجم: حجیت امارات شرعی
۹۲	طرفه بیست و ششم: متناقض نبودن آیات قرآن
۹۳	طرفه بیست و هفتم: قرآن برترین کتاب آسمانی
۹۳	طرفه بیست و هشتم: فضیلت تعلیم و تعلم قرآن
۹۴	طرفه بیست و نهم: حفظ قرآن از اهم عبادات
۹۷	طرفه سی ام: ثواب تلاوت قرآن
۹۸	طرفه سی و یکم: آداب تلاوت قرآن
۹۸	طرفه سی و دوم: دعا هنگام قرائت قرآن
۹۹	طرفه سی و سوم: کراهت ترک تلاوت قرآن
۱۰۰	طرفه سی و چهارم: ختم قرآن در کمتر از سه روز
۱۰۱	طرفه سی و پنجم: ختم قرآن و استجاب دعا
۱۰۱	طرفه سی و ششم: فضایل سوره های قرآن
۱۰۲	طرفه سی و هفتم: فضایل آیات قرآن
۱۰۲	طرفه سی و هشتم: آثار و فواید (اخروی و دنیوی) قرآن
۱۰۲	طرفه سی و نهم: خواص سوره های قرآن
۱۰۳	طرفه چهلم: آثار و فواید دنیوی آیات
۱۰۴	فصل چهارم: مبانی تفسیری صاحب «نفحات الرحمان»
۱۰۵	مقدمه
۱۰۹	۱- قابل فهم بودن زبان قرآن
۱۰۹	ادله مؤلف
۱۱۴	مبنای مؤلف در تفسیر آیات محکم و متشابه

۱۱۶	۲- عدم تحریف قرآن.....
۱۱۸	۳- جمع قرآن در زمان پیامبر ﷺ و به امر خداوند.....
۱۱۸	۴- واحد بودن قرائت قرآن.....
۱۲۰	۵- راسخان در علم عالمان به تأویل قرآن.....
۱۲۳	۶- مصادیق راسخان در علم.....
۱۲۶	فصل پنجم: شیوه مؤلف در تفسیر قرآن کریم
۱۲۷	روش مؤلف در تفسیر قرآن.....
۱۲۸	تناسب سوره‌ها با یکدیگر.....
۱۲۹	توجه به لغت در نفحات.....
۱۳۰	ادبیات در تفسیر نفحات.....
۱۳۱	تناسب آیات با یکدیگر.....
۱۳۵	تمسک به روایات اهل بیت <small>علیهم السلام</small> در تفسیر آیه.....
۱۳۶	جمع بین روایات مختلف.....
۱۴۰	نقل روایات غلوآمیز.....
۱۴۲	اسباب نزول در نفحات.....
۱۴۴	نپرداختن به قرائت غیر مشهور.....
۱۴۵	توجه به مباحث اعتقادی.....
۱۴۷	طرح بحثهای اخلاقی.....
۱۴۸	نقل حوادث تاریخی.....
۱۴۹	اسرائیلیات در «نفحات الرحمان».....
۱۴۹	الف: انواع روایات اسرائیلی.....
۱۵۰	ب: دیدگاه مؤلف نسبت به اسرائیلیات.....
۱۵۴	نقل روایات فضایل سور.....
۱۵۵	فهرست منابع

پیشگفتار

«... فاذا التبت علیکم الامور کقطع اللیل المظلم فعلیکم بالقرآن فانه شافع مشفع و ماحل مصدق من جعله امامه قاده الی الجنة و من جعله خلفه ساقه الی النار...»^(۱)

قرآن معجزه جاودان پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله و سند نبوت آن حضرت است که برای نجات انسانها از گمراهیها و تاریکیهای جهل و نادانی و هدایت به سوی روشنائی معرفت و سعادت ابدی بر قلب مقدس آن حضرت فرود آمد. قرآن کتاب نور است که نازل شده تا به انسان «فرقان» بخشد تا در سایه آن حق را از باطل و صواب را از نا صواب تشخیص دهد، آمده است تا به انسان بصیرت دهد. قرآن شفای همه دردهای جسم و جان بشر است، قرآن ذکر است، هادی است، نور است، مبارک است، کریم است و بالأخره در بردارنده هر چیزی است که انسان برای رسیدن به سعادت جاودانه خود به آن نیازمند است از این رو رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

آنگاه که امور و حوادث همچون پاره‌های شب تاریک بر شما مشتبه گردد زیرا قرآن شفاعت کننده‌ای است که شفاعتش مقبول دست و خصی است که مدعایش مورد تصدیق، هر کس قرآن را نصب العین و چراغ راه خود قرار دهد او را به سوی بهشت هدایت خواهد کرد و

۱- روایت از پیامبر (ص) نقل شده است که خطاب به اصحاب خود فرمودند ر.ک: میزان الحکمه، ج ۳، ص ۱۵۱۷، شماره ۱۶۴۰۹.

اگر کسی از آن روی گرداند او را به سوی جهنم خواهد کشاند.

و قرآن که خود روشن کننده هر چیز است، خود نیازمند مبین و مفسیر است و مفسر قرآن تنها رسول خداست «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ»^(۱) و پیامبر ﷺ در طول بیست و سه سال رسالت خود قرآن را بر مردم تلاوت نمود «يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ...»^(۲) و آنچه نیازمندان تبیین شدن بود توسط آن حضرت تبیین گردید.

پیامبر ﷺ برای پس از خود اهل بیت خود را که به حق عدل و همسنگ قرآن بودند به مردم معرفی نمود تا مرجع مردم در تفسیر قرآن کریم باشند «انی تارک فیکم الثقلین، ما ان تمسکتُم بهما لن تضلُّوا بعدی ابدًا کتاب الله و عترتی اهل بیتی و انهما من یفترقا حتی یروا علیّ الحوض.»^(۳)

بی شک اولین چیزی که برای فهم آیات قرآن کریم لازم است آشنائی با زبان قرآن است. قرآن به زبان عربی مبین نازل شده و زبان رسول ﷺ نیز زبان قوم است «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ»^(۴) بنابر این زبان قرآن و زبان مفسر آن، هر دو، عربی مبین است و آنها که قرآن به زبانشان نازل شده بود به قرآن تمسک می نمودند و هر کجا فهم آیات برایشان دشوار می نمود رسول ﷺ با زبان خودشان آن آیات را تبیین می نمود.

با سپری شدن عصر نزول و گسترش اسلام در میان قبایل غیر عرب و در نتیجه اختلاط زبان عربی با زبانهای اقوام دیگر، رفته رفته این زبان اصالت خود را از دست داد و طبیعتاً آن رابطه تنگاتنگی که بین زبان عرب و زبان قرآن کریم وجود داشت از میان رفت. لذا درک معانی قرآن کریم برای نسلهای بعدی به آسانی میسر نبود. از طرف دیگر حضرت پیامبر ﷺ که

۱- نحل، ۴۴.

۲- آل عمران، ۱۶۴ و جمعه، ۲.

۳- جامع الاخبار، ج ۱، ص ۹۹.

۴- ابراهیم، ۴.

مفسران حقیقی قرآن کریم بودند مورد انزوا و بی‌مهری عامهٔ مسلمین قرار گرفتند که این خود عامل عمده و مهمی بود برای خارج شدن تفسیر قرآن از مسیر واقعی خود از این رو مسلمانان در تفسیر قرآن میناهای مختلفی را برگزیدند، به این معنا که هر گروهی با توجه به اعتقاد و بینش خود اصولی را پذیرفته و با استناد به آن، قرآن کریم را تفسیر می‌نمودند.

در ادامه این راه تفاسیر گوناگون به صبغه‌ها و گرایشهای متفاوت از یکدیگر شکل گرفت که امروزه برای ما به ارث رسیده است، در زمان حاضر بخش اعظم قرآن کریم تنها با مراجعه به کتب تفسیری قابل تفسیرند و تفسیر نمودن قرآن بدون مراجعه به کتب تفسیر بخصوص تفاسیر پیشینیان یا تفسیری ناقص خواهد بود و یا نادرست.

تفسیر قرآن در طول چهارده قرن گذشته فرازونشیبهایی را پشت سر گذاشته و امروزه میراثی عظیم در قالب دهها تفسیر بزرگ و کوچک برای ما به ارمغان رسیده است. از این رو تفسیر شناسی، شناخت مفسران و تفسیر پژوهی مورد توجه محققان علوم قرآنی قرار گرفته است.

در تعریف تفسیر پژوهی گفته می‌شود: دانشی است که به بررسی تفاسیر از جنبه‌های گوناگون از جمله زندگی مؤلف، روشی که در تفسیر قرآن به کار گرفته، منابعی که به آن مراجعه نموده، صبغهٔ تفسیری، نقد سبک و روش تفسیری وی و... می‌پردازد.

این شاخه در دههٔ اخیر بالندگی و رشد قابل توجهی پیدا کرده است که ما در اینجا به برخی از اهداف و فوایدی که برای این دانش بر شمرده‌اند اشاره می‌نمائیم.

اهداف تفسیر پژوهی

۱- آشنائی با تفاسیر مختلف، نخستین تفسیر یا تفاسیر تألیف شده، سیر تطور تفسیر و ارزیابی و شناخت سطح مخاطبین تفسیر.

۲- فراهم ساختن فرصت مقایسه بین یک تفسیر و دیگر تفاسیر و در نتیجه آشنا شدن با کاستیها و نیازهای دانش تفسیر.

۳- معرفی بهترین شیوه تفسیر و کسب تجربیات لازم برای تفسیر.^(۱)

پایان نامه حاضر با هدف تحقق بخشیدن به اهداف فوق و همچنین در جهت معرفی یکی از تفاسیر کم نظیر شیعه که در چندین دهه قبل به رشته تحریر در آمده. پس از بررسی های مقدماتی که در باره موضوع تحقیق انجام گرفت بنا را بر آن گذاردیم که تکیه اصلی را در این پژوهش بر روی ویژگیهای تفسیر و آراء خاص علوم قرآنی مؤلف قرار دهیم که در این زمینه مقدمه تفسیر بسیار قابل توجه بود.

مؤلف در مقدمه چهل طرفه ذکر نموده و بیش از چهل مسئله علوم قرآنی را در آنها به بحث گذارده است. در برخی از این طرفه ها مؤلف نظرات خاصی را ارائه داده است که در برخی موارد نظر مؤلف موافق با نظر مشهور مفسران نیست مثل نظریه ای که ایشان در جمع و تدوین قرآن کریم در زمان پیامبر ﷺ ارائه نموده است و یا نظر ایشان در مورد تعداد سوره های قرآن کریم و در برخی موارد نظرات مؤلف مبتنی بر مبانی خاصی بود که مؤلف در تفسیر آنها را اتخاذ نموده بود.

در جریان کار تحقیق به نظر رسید یکی از علل اصلی اختلاف مفسران در تفسیر ناشی از مبانی متفاوت آنهاست. مراد از مبانی آندسته از قضایائی است که اساس و پایه نگرش مفسر به قرآن و تفسیر آن را تشکیل می دهد و مفسر ملزم است به طول تفسیر به آن قضایا پای بند باشد. به عنوان نمونه اگر این قضیه را که «اسباب نزول هیچ نقشی در تفسیر آیه ندارد» به عنوان مبانی خود قرار دهد باید در تفسیر قرآن هیچگاه تحت تأثیر روایات اسباب نزول آیات را تفسیر نکند و با اگر مبانی مفسر این باشد که «واسخین در علم» مصادیق خاصی دارد و

۱- ر.ک: به فصلنامه بینات، ش ۱۷، ص ۲۶.

راسخین در علم به تفسیر و تأویل آیات متشابه آگاهند» دیگر اجازه ندارد به تفسیر و تأویل آیات متشابه از طریق اجتهاد خود مبادرت ورزد.

یکی دیگر از مسائلی که لازم بود در این تفسیر پژوهی مورد توجه قرار گیرد شیوه تفسیری مؤلف و توجه به جنبه‌های مختلف و نحوه طرح آنها در تفسیر است و بالاخره بررسی منابع مورد مراجعه مفسر نیز ضروری بود چه اینکه یکی از راههای مهم شناخت یک تفسیر شناخت منابع آن و مقدار بهره‌گیری از آنهاست.

با توجه به نکاتی که ذکر شد این پایان‌نامه در پنج فصل تنظیم شد در فصل اول به زندگی مؤلف، تحصیلات و آثار وی به ویژه تفسیر نفحات الرحمان پرداخته شده است.

در فصل دوم به معرفی منابع مفسر پرداخته و در آن از دو دسته منبع بحث کرده‌ایم یک دسته منابع تفسیر قرآن را تشکیل می‌دهد که از دیرباز مورد بحث مفسران و دانشمندان علوم قرآنی قرار می‌گرفته است و دسته دوم شامل کتابهای تفسیری و حدیثی است که مفسر در تألیف تفسیرش از آنها مدد گرفته و نقل و قول نموده است.

در فصل سوم به بررسی مقدمه تفسیر نفحات و نظرات مؤلف در باره مسائل مختلف علوم قرآنی نظیر اعجاز قرآن، جمع و تدوین قرآن، عدم تحریف، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، حکمت وجود متشابهات در قرآن و ... نشسته‌ایم. در این فصل سعی شده است که در ضمن گزارش از هر طرفه نظرات خاص مؤلف به طور کامل نمایان شود مثلاً در بحث تعداد سوره‌های قرآن کریم، نظر مؤلف آن است که تعداد سوره‌ها ۱۱۲ است. در بیان طرفه‌ها و گزارش از آنها یکسان عمل نشده و برخی از طرفه^{ها} بخاطر اهمیتشان با تفصیل مطرح شده‌اند. در فصل چهارم مبانی مفسر را مورد بحث قرار داده‌ایم که ۶ مبنا مورد اشاره قرار گرفته است و توضیح داده شده‌اند.

در فصل چهارم شیوه مفسر را در تفسیر قرآن کریم به بحث گذارده‌ایم و سعی بر آن

داشته‌ایم که نکته‌ای ناگفته نماند.

مشکلات تحقیق

ناگفته نماند که در تحقیق بر روی نفعات با مشکلاتی هم روبرو بودیم که علاوه بر دشوار نمودن کار، تأثیراتی نیز بر روی تحقیق داشته است که به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌کنیم.

- ۱ - عدم شماره‌گذاری آیات در اکثر موارد برای رجوع به آیه‌ای خاص می‌بایست - چندین صفحه قبل و بعد و گاهی ده‌ها صفحه مورد بازدید و مطالعه قرار گیرد.
 - ۲ - نداشتن فهرست از دیگر مشکلات و موانع تحقیق بود که علاوه بر دشوار نمودن مراجعه به تفسیر، دوباره کاریهایی را نیز سبب گشت.
 - ۳ - نسخه منحصراً به فرد: برای این تفسیر تنها یک نسخه به صورت کپی گرفته شده موجود در کتابخانه مرکز فرهنگ و معارف قرآن در دسترس بود که در ساعات خاصی امکان مراجعه به آن میسر بود.
 - ۴ - خط و چاپ کتاب نیز یکی دیگر از مشکلات به شمار می‌آمد.
- با وجود مشکلاتی که بر شمردیم با عنایات خداوند متعال که همواره راهگشایم بود و با استمداد از ذات کریمش کار نگارش رساله با کمترین مشکل سامان گرفت و پس از چند ماه تلاش مجموعه حاضر فراهم شد.
- در پایان ضمن تشکر از همه کسانی که مرا در تدوین این پایان نامه یاری دادند تشکر می‌نمایم و به روان پاک همه مجاهدان راه حق، علما و دانشمندانی که با مجاهدتهای فراوان خود در طول تاریخ پاسداران معارف قرآن و اهل بیت بودند و ما امروزه وارثان علوم آنها هستیم درود می‌فرستیم.

و سلام علی المرسلین و الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد و آله الطاهیرین.